

Список використаних джерел

1. Комплексне бачення участі України в реалізації стратегії ЄС для Дунайського регіону / Під заг. ред. І. В. Студеннікова. – Одеса, 2015. – 153 с.
2. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 року №156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

*Габрель Микола Михайлович, доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри архітектурного проектування,
Національний університет «Львівська політехніка»*

ВИМОГИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРОСТОРОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

Актуальність. На сьогодні дослідження умов і чинників безпеки держав і народів знаходяться насамперед у полі зору військових, аналітиків і політологів. Існують спеціальні інституції, які вивчають різні аспекти війни і миру, зокрема Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру (SIPRI). В Україні також функціонують інститути вивчення проблем національної безпеки. Національна безпека стосується не лише проблеми війни і миру, а й екологічної; ресурсної, інформаційної та криміногенної безпеки, захисту духовних і культурних цінностей народу. На нині ці актуальні проблеми досліджуються переважно незалежно, хоч їх взаємозв'язки й гострота вимагають системного підходу та участі фахівців різних предметних сфер.

Зміцнення національної безпеки потребує удосконалення методології просторового аналізу й обґрунтування напрямів просторової організації й розвитку територіальних систем високого рівня ієрархії. Постають *завдання*: обґрунтувати модель для характеристики, аналізу й оцінки просторових ситуацій у геополітичному і національному вимірах безпеки; здійснити аналіз та дати оцінку просторової ситуації в Україні щодо загроз для держави; визначити вимоги і підходи просторової підтримки національної безпеки держави.

Виклад матеріалу. I. Теоретично-методологічні передумови аналізу загроз національній безпеці. Конфлікти й загрози з погляду на генезу класифікуємо на: ідеологічні; релігійні; етнічні; територіальні; економічні. В цілому можна виділити конфлікти цілей та умов.

З урахуванням моделі багатовимірного простору [1] чинники загроз національній безпеці доцільно поділити на:

1) **умови:** *природно-кліматичні* (клімат; рослинність; рельєф; геологічні умови; річкова мережа, водні перешкоди; ґрунти); *розміщення* (доступ до моря; організація кордонів; пов'язаність території); *геополітичні* (участь держави у міжнародних організаціях; підтримка міжнародних структур);

2) **функціональні:** *гуманітарні* (розвиток людини, демографічне відтворення, забезпечення потреб людини і суспільства); *економічні* (бюджет на оборону, валовий національний продукт, обсяги закордонної торгівлі, доступ до

закордонних ринків, борг держави, стабільність валюти, промислові можливості, сільськогосподарський потенціал, джерела енергії, природні багатства, торговий флот, розвиток технологій); *оборонні* (організація й забезпечення армії, атомна зброя, кількість військових, якість озброєння, вишкіл солдатів, мобільність армії, знання території, зв'язок, рід армії, стратегія і тактика, контроль стратегічних місць і об'єктів, патріотизм та моральність армії, пропаганда); *політичні* (державна політика, адміністративний устрій, ідеологія, дипломатія, суверенітет, ефективність уряду, політична стабільність);

3) **суспільні** — *кількість, якість та суспільні відносини* (етнічна та релігійна однорідність, кількість мешканців, рівень охорони здоров'я, вікова структура суспільства, злочинність, натуральний приріст населення, рівень суспільної інтеграції, патріотизм, рівень освіти та наукові кадри, стандарт проживання й рівень бідності, рівень безробіття, дискримінація);

4) **геометричні** — *території, розселення і розпланування* (конфігурація та розмір держави, протяжність кордонів, система розселення, транспорт і комунікаційна мережа, заселення держави й окремих регіонів);

5) **часові** — *вік держави та її структур, історичний досвід державотворення і традиції* (людська пам'ять про трагічні події й перемоги, наявність пам'ятних об'єктів).

Виділені вектори включають увесь масив характеристик, які застосовуються в аналізі просторових ситуацій, дають можливість упорядкувати інформацію з урахуванням вимог системності й ієрархії, цілісності методології аналізу, оцінки та обґрунтування рішень організації систем. Розгляд масиву міжвекторних взаємодій (подвійних, потрійних і т.д.) вказує на існування комбінацій, які відіграють провідну роль у досліджуваному явищі й є пріоритетними в національній безпеці.

Подвійні поєднання просторових характеристик подано у табл. Розглядаючи модель під кутом зору *функції безпеки* (оборони), відзначимо, що будь-яка функція реалізується в координатах «людина – умови – геометрія – час». Для виконання її необхідні відповідні ресурси, що належить до виміру умов. Функції, у т.ч. оборонні, реалізуються в геометричному просторі й займають його певну частину. На їх реалізацію витрачається час, який має важливе значення в організації систем. Людина виступає і суб'єктом, і об'єктом діяльності в національній безпеці. Отже, національна безпека описується п'ятивимірним простором, кожен вимір якого має певні показники й характеризується відповідним потенціалом. Потенціал простору формують речовинна, енергетична, інформаційна, часова та людська складові. Цей теоретично-методологічний інструментарій аналізу загроз національній безпеці дозволяє виділити в просторових координатах зони концентрації напружень, що створюють конфлікт усередині системи, та взаємодії з оточенням.

Таблиця. Джерела можливих напружень і загроз національній безпеці в територіальних системах

Просторові чинники	Людина L	Функція F	Умови X	Геометрія G	Час T
Людина L	Цілі та стратегії Ідеологія та менталітет Духовність і культура Рівень самоорганізації Рівень неоднорідності	Економічна діяльність Гуманітарна політика Зовнішня політика Оборонна політика Інформаційна політика	Рівень життя Екологічна безпека Криміногенна безпека	Територіальний устрій Територіальні претензії Прикордонні конфлікти	Трактування історії Часові пріоритети Динаміка чисельності населення Перспективи розвитку
Функція F	Функціональні стратегії Ефективність функцій Зайнятість населення Обороноспроможність	Гуманітарні Економічні Політичні Оборонні	Технологічний рівень Конкурентоспроможність Інвестиційна безпека Ринки збуту Технологічні впливи	Функціональна структура території Ступінь технологічного освоєння земель, лісів, водних ресурсів	Розвиток виробництва та інфраструктури
Умови X	Рекреаційний потенціал Безпека стихії Використання природних ресурсів	Ресурсний потенціал Ресурсна залежність	Природні ресурси (земля, вода, ліси, копалини, поновлювальна енергія) Розміщення Геополітичні	Заповідні території Рекреаційні зони Забруднені території	Динаміка умов (покращення, деградація) Інтенсивність споживання і відновлення природних ресурсів
Геометрія G	Щільність населення	Протяжність магістральних сполучень	Протяжність кордонів Території особливого режиму	Територія Транспортна мережа Розселення	Динаміка площ земельних угідь, лісів Динаміка розвитку транспортної мережі
Час T	Стабільність характеристик людського вектора	Функціональна стабільність Своєчасність функцій	Стабільність умов	Територіальна стабільність	Історія Сучасність Перспектива

Виділяються фактори: керовані – некеровані; суттєві – несуттєві; конфліктні – неконфліктні. Тобто не всі взаємодії й напруження між вимірами матимуть прояв у вигляді загроз і конфлікту. Сформульована модель дозволяє визначити величину загроз та характеристики можливої загрози — час тривання, результат тощо.

II. Застосування пропонованої моделі на прикладі можливих загроз для України. Порівняємо виміри простору та виявлення ймовірних напружень, які можуть виникнути на їх перетині.

1. *Вимір умов* — природно-ресурсних, розміщення та геополітичних. Зупинимось коротко лише на геополітичних умовах. Міжнародне становище України погіршується, глобальні зміни й події відбуваються надзвичайно динамічно і погано прогнозуються. Відзначається регрес України у взаєминах з сусідніми державами й регіональними партнерами — ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Послаблення позиції України відзначається здачею Севастополя, Харківськими угодами, політикою безконецних поступок, що веде до маргіналізації України у світі. Україна неефективно використовує своє нове положення — інтегруючись, геополітично зберігати свою ідентичність, реально залишатися партнером Європи в підтримці європейських цінностей на пострадянському просторі.

2. *Функціональний вимір* держави (гуманітарна, економічна, політична та оборонна функції) включає стан економіки, армії, політично-адміністративну діяльність та гуманітарну сферу. Політико-оборонна діяльність України містить ознаки авторитаризму. Україна має значні ресурси для амбітних геополітичних цілей, проте зі зміною оточення, зростанням нових поколінь надалі зберігаються пострадянські відносини в певних сферах і регіонах. Наша держава допустила створення олігархату в умовах пострадянських трансформацій економіки; не створила ефективних механізмів економічно-правового контролю багатих людей; реально не розвиває й не підтримує малий бізнес і соціальний захист населення.

3. *Суспільний вимір*. Як зазначає Б. Гаврилишин [2], головною складовою суспільного ладу, а отже, і суспільного (людського) виміру, є цінності (індивідуалістсько-конкурентні, групово-кооперативні й егалітарно-колективістські). Характеристиками виміру «людина» є ідеологія і ментальність, духовність і культура, рівень організованості та рівень неоднорідності.

В умовах посилення відкритості держав зростають процеси дифузії (взаємопроникнення систем) — через Інтернет, ідеологічні цінності, друковане слово та інші засоби. Можуть виникнути напруження на перетині вимірів простору й інтересів різних систем. Важливою характеристикою перетину людських вимірів сусідніх систем може стати відмінність ідеологій. Боротьба ідей може переходити в площину конфлікту. Значні національні меншини в Україні є мостиком проникнення сусідніх систем, що може стати головним об'єктом дестабілізації — особливого значення набувають питання виваженості. Україна держава багатонаціональна, не об'єднана релігією, історією чи культурою. Формування громадського суспільства дозволить блокувати непродумані рішення. Держава і її економіка не узалежнилися від емігрантів, володіють високоефективним людським

ресурсом, проте відбувається неконтрольований відплив кадрів з України, а в науку та молодь інвестуються незначні ресурси.

4. *Геометричний вимір* (географічне положення, територія, розселення): незважаючи на адміністративно-територіальну реформу, коли реальна влада переходить до первинної територіальної одиниці, зберігається неефективний розподіл функцій (пропоновані реформи часто мають формальний підхід). На практиці ресурсами територіальна громада продовжує розпоряджатися лише в межах населеного пункту.

5. *Часовий вимір* (історія, сучасність і перспектива). Україна є молодою незалежною державою, що відроджується на своїй тисячолітній історії. Історія при цьому виступає, на жаль, фактором дестабілізації — результат тривалого бездержавного статусу нашої держави. Держави-сусіди успішно використовують цей вимір простору для зміцнення своєї безпеки, об'єднання народу й ефективного розвитку.

Проаналізувати всі взаємодії (два, три, чотири та п'яти) між вимірами немає можливості через обмаль обсягу виступу. Узагальнений аналіз взаємодії вимірів дозволяє здійснити *оцінку просторової ситуації щодо національної безпеки України*. Взаємодія оборонного й геополітичного вимірів вказує на те, що Україна не є самодостатньою й самостійною в питаннях власної безпеки. Для України важливою є ресурсна безпека, збереження контролю над ресурсами й економікою держави. Окремо варто виділити енергетичну безпеку — структура народного господарства, система розселення роблять Україну в цьому відношенні найменш ефективною країною Європи. Об'єктами, що знижують ці показники, є малорентабельні виробництва. Ця обставина вимагає використання нових технологій і автономних систем енергозабезпечення, а також удосконалення просторової організації держави. Енергетична безпека вимірюється показниками споживання енергії, механізмами їх передачі й системою споживання, енергетичною ємністю, енергозбереженням і раціональністю використання. Важливим з ресурсної частини безпеки є виробництво продуктів харчування (продовольча безпека). Підкреслимо високий рівень забезпечення сільськогосподарськими угіддями й урожайністю земель. Проте політика нових «латифундистів» в окремих регіонах України може створити загрози для держави, гострі суспільні конфлікти. Село є цементуючою субстанцією України і його чергове руйнування (після голодомору й колективізації) новою колонізацією зруйнує державу.

Інформаційний потенціал визначається сукупністю духовного, культурного, наукового «продукту». Його можна виразити кількістю вищих навчальних закладів і студентів, обсягами виробленої наукової продукції, кількістю фахівців найвищої кваліфікації й науковців, розвинутістю комунікаційних та інформаційних систем. Для інформаційної безпеки держави сьогодні вирішальним є створення умов для продукування інформації, вивільнення людей з неефективних галузей для їх використання в інтелектуальній сфері. Особливо важливою для України є інформаційно-культурна безпека, яку слід трактувати як здатність спільноти країни культивувати свої традиції та культуру, виховувати майбутні покоління, що

розвиватимуть національні цінності. На жаль, в Україні не лише не розвиваються, а й свідомо руйнуються ці цінності: спостерігається брак системності в означених питаннях, робляться непродумані кроки або й свідоме руйнування навіть уже існуючого.

Важливою є *міграційна безпека*. Непродумана й несистемна внутрішня політика обумовлює «вимивання» з країни інтелектуальної частини суспільства для праці й проживання за кордоном. Можуть виникнути проблеми в Україні як «відстійнику» для емігрантів — нема системних механізмів роботи в цьому питанні, хоч процеси характеризуються високою динамікою у зв'язку з географічним та геополітичним положенням Української держави.

Техногенна безпека сьогодні важлива не лише щодо об'єктів атомної енергетики, а у зв'язку з руйнуванням матеріальної бази й застарілістю основних фондів виробництва технологічно складних об'єктів, у т.ч. енергетики, військової інфраструктури.

III. Формування просторових структур підтримки національної безпеки України на рівні держави і регіонів. Стратегічною метою держави в цій сфері є створення ефективних умов забезпечення своїх інтересів, збереження незалежності, територіальної цілісності й недоторканності шляхом усунення зовнішніх і внутрішніх загроз. Мета «зміцнення простору» полягає в підвищенні ефективності превентивної діяльності в обороні й створенні умов для тяглості функціонування держави; досягається відповідним формуванням просторової структури держави з урахуванням мілітарних, природних, техногенних та інших загроз. Слід створити умови для:

- виконання своїх завдань збройним силам держави в категоріях її обороноздатності, визначення місцезонаштування військових об'єктів у матеріалах просторового планування;

- ефективних структур загосподарювання простору, росту їх самодостатності, стримування надмірного розростання надвеликих урбанізованих і господарських структур, знищення яких зруйнувало б суспільно-економічний потенціал держави;

- ефективного функціонування соціальної, інженерної, транспортної та інфраструктури надзвичайних ситуацій.

Вимоги безпеки мають реалізовуватись при творенні системи розселення, розміщення об'єктів оборонної промисловості, розвитку технічної інфраструктури, зокрема розподілу трубопроводів і транспортних систем (мостів, переправ). Важливим є створення ефективної мережі телекомунікацій та енергозабезпечення з підключенням до різних джерел живлення, збільшення автономності енергетичних систем на регіональному рівні тощо. Вимоги оборони й безпеки повинні бути дотримані на всіх рівнях просторового планування в напрямі створення умов для функціонування збройних сил і розбудови відповідної інфраструктури, резервування територій для стратегічних цілей

Висновки

2. Методологічний інструментарій аналізу загроз національній безпеці дозволяє виявляти існуючі напруження в системах, наявні та можливі суперечності, обґрунтувати шляхи їх усунення; створює передумови для розробки прикладних

методик аналізу та синтезу загроз систем на різних ієрархічних рівнях. Закладена ідея використання моделі п'ятивимірного простору держави для обґрунтування підходів до зміцнення національної безпеки. Тут можливий підхід використання всього масиву інформації і розгляду всіх вимірів та їх взаємодій. Враховуючи труднощі параметризації частини з них слід застосовувати методи якісного аналізу, таким чином вдається врахувати характеристики, які не піддаються кількісному вимірюванню. Зберігається недолік суб'єктивізму в оцінках ситуацій, а тому слід ширше застосовувати експертні методи.

3. Виділені чинники підвищення безпеки держави за ступенем впливу на проблему можна розділити на загальні й спеціальні, лімітуючі й стимулюючі. Лімітуючі визначають можливості існування системи в певних умовах. До спеціальних відносяться ті, що стосуються тільки певних регіональних ситуацій. На загрози та результати конфлікту вплив мають величина території, система річок, політична стабільність, історичний досвід державотворення, етнічна однорідність і кількість поселень, природні багатства, рівень освіти населення, рівень бідності.

4. Використання запропонованої методики для аналізу можливих загроз окреслює вимоги до просторової політики держави. Проте в майбутньому слід розглядати увесь масив просторових взаємодій України для прогнозування можливих загроз і превентивних реакцій на них

Список використаних джерел

1. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем : моногр. / М. М. Габрель ; [Нац. акад. наук України; Ін-т регіональних досліджень НАН України]. – К. : Видавничий дім А.С.С, 2004. – 400 с.
2. Гаврилишин Б. Д. Дороговказ в майбутнє / Б. Д. Гаврилишин. – К. : Основи. – 238 с.
3. Коротаев А. В. Урбанизация и политическое развитие Мир-Системы: сравнительный количественный анализ / А.В. Коротаев, Л.Е. Гринин // История и математика: макроисторическая динамика общества и государства. – М. : Комкнига, 2007. – С. 102–141.
4. Моисеев Н. Н. Алгоритмы развития / Н. Н. Моисеев. – М. : Наука, 1987. – 304 с.

*Перегуда Євген Вікторович, доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
Місержи Світлана Дмитрівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця*
**ЗЕМЕЛЬНА СКЛАДОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК
ЛАНДШАФТНОГО ПЛАНУВАННЯ**

В опублікованій на сайті Національної спілки архітекторів України Національній доповіді «Про стан справ і перспективи архітектурно-урбаністичної сфери» [14] є підрозділ 1.5 «Безсистемність територіального управління». Однією з причин такої безсистемності у ньому названо «вузький